

Berin Bajrić

KA MNEMONEUTICI¹ KUR'ANA

Prilog proučavanju i sistematizaciji nauke o učenju Kur'ana napamet

Rezime

Pamćenje Kur'ana (hifz) u orijentalno-islamskoj tradiciji, pa tako i u našoj bošnjačkoj, ima izuzetno veliku važnost. Ova fascinantna aktivnost kojoj,

¹ Pojam *mnemoneutika* koji je u ovom radu predložen kao obuhvatni naziv za tehniku ili metodologiju učenja Kur'ana napamet, prema Klaićevom rječniku stranih riječi, znači: vještina pamćenja, vještina da se mogućnost pamćenja potpomogne određenim pomoćnim sredstvima i sastoji se u tome da se ono što se treba zapamtiti asocijacijom dovede u vezu s nečim drugim, obično po mehaničkoj shemi. Sinonimi ovom pojmu su *mnemotehnika* i *mnemonika*. Ekvivalent ovom pojmu u arapskom jeziku bio bi infinitiv II vrste glagola *ḥaffaza-yuḥaffizu-taḥfiẓ*, što općenito znači učiti Kur'an napamet. Tako *mnemoneutika* Kur'ana kao nauka o načinima učenja Kur'anskog teksta napamet može, poput *tedžvida* koji se bavi pravilnim a pri tome i lijepim i umjetničkim učenjem Kur'ana, biti dio šire oblasti Kur'anskih nauka koje se nazivaju općim pojmom *tefsir* ili *hermeneutika* Kur'ana. S druge strane, ova nauka se može izdvojiti iz *hermeneutike* pa predstavljati sveobuhvatnu disciplinu koja se bavi raznim aspektima učenja Kur'ana, pri čemu akcent ne stavlja na značenje, poput *hermeneutike*. U tom slučaju, *mnemoneutika* bi iz *hermeneutike* kao oblasti koju zanimaju isključivo značenja Kur'ana i sve ono što je u vezi s tim, da tako kažemo, povukla *tedžvid*, *tengim* i nauku o *kiraetima* Kur'ana, jer se ove discipline, koje mogu biti pomoćne *tefsirske* discipline, ipak ne bave isključivo značenjem Kur'ana.

može se reći, nema slične u drugim civilizacijama, i koja datira još od vremena Božijeg Poslanika, a.s., i prvih objavljenih ajeta, kroz vjekove je evoluirala u vrlo snažnu instituciju. Veliki broj muslimana u svijetu ali i u Bosni i Hercegovini danas pamte i znaju cijeli Kur'anski tekst napamet. Ipak, vrlo malo se zna o stvarnom karakteru ovog fenomena i o načinima kako se, ustvari, dolazi do usvajanja Kur'anskog teksta. Postoje, takoreći, nepisana pravila prema kojima se uči Kur'an napamet a koja datiraju još od vremena dolaska Osmanlija u naše krajeve. Zbog velike vrijednosti ove tradicije, kod nas se nije šire elaboriralo pitanje raznih metoda učenja Kur'ana napamet jer bi se time morala i sama tradicija propitati pa možda i objektivno kritikovati. Rad koji slijedi nastoji ukazati na neke od problema koji se neminovno javljaju pri učenju Kur'ana napamet. Naročito se želi ukazati na razne metode po kojima se uči Kur'an napamet i njihove prednosti i mahane. U tom kontekstu, rad bi trebao biti, ne rješenje za sve probleme s kojima se suočava jedan učenik hifza, već svojevrsan poziv da se upregnu sve intelektualne snage muslimanskih učenjaka na putu traganja za što boljim i lakšim metodama učenja Kur'ana napamet te na sistematiziranje jedne nove nauke koja bi u budućnosti bila potpuno u službi institucije hifza.

1. Tehnika učenja Kur'ana napamet – stari i novi pristupi

JEDAN OD BROJNIH ASPEKATA KUR'ANSKE nadnaravnosti očituje se, svakako, i u činjenici da je Kur'an knjiga koja se u cijelosti može naučiti napamet. Komentarišući 17. ajet sure Al-Qamar: *Mi smo Kur'an zaista lagahnim za opomenu (zikir) učinili – hoće li se neko opomenuti?!*, poznati komentator iz islamske Španije Al-Qurtubi kaže: "Olakšali smo Kur'an za učenje napamet i pomažemo onome ko želi da ga nauči, pa želi li neko da nauči Kur'an napamet, pa da bude potpomognut u tome."²

Institucija pamćenja i usmenog prenošenja Kur'ana utemeljena je još od samih početaka islama i to na osnovnoj tvrdnji na kojoj Kur'an neizmjenom snagom svoga teksta i autoriteta insistira – tvrdnji da je on nepromjenljiva Riječ Božija koja mora ostati sačuvana do kraja svijeta.

² Safvet Halilović, *Hifz, učenje Kur'ana napamet*, El-Kelimeh, Novi Pazar, 2005., str. 21.

Snaga i intenzitet koji isijavaju iz ovoga, te svijest vjernika muslimana o tome polučili su nesvakidašnju i do tada nepoznatu aktivnost, koja je rezultovala kreiranjem čitavog jednog sistema pamćenja, utvrđivanja i, naposljetku, stalnog obnavljanja Kur'anskog teksta, i to sve radi čuvanja svakog njegovog slova od iskrivljavanja. Od mašrika do magriba, od vremena Poslanika, a.s., pa sve do danas, umni ljudi su tražili metode pomoću kojih će lakše upamtiti i sačuvati Kur'anski tekst.

Veoma veliki broj studija, naročito u arapskom svijetu, je napisan na temu kako naučiti Kur'an napamet. Svaka studija nudi specifičnu vlastitu metodologiju pamćenja i čuvanja od zaborava Kur'anskih ajeta. Ove studije najčešće polaze od same pripreme osobe za učenje Kur'ana napamet, savjetujući niz duhovnih priprema kao što je iskrena odluka ili nijet, učenje u ime Gospodara, a ne radi neke ovosvjetske koristi, dova Stvoritelju i traženje pomoći od Njega, čuvanje od grijeha, jačanje volje i velika upornost itd. One, također, skoro uvijek govore o odabiru posebnog mjesta za učenje, kao što je, recimo, džamija, korištenje samo jednog mushafa, ispravno izgovaranje ajeta, kontinuirano učenje svakog dana, učenje pred muhafizom itd.

Na području Bosne i Hercegovine Kur'an se uči duže od pet stotina godina. Može se sa sigurnošću konstatovati da je tradicija učenja Kur'ana u Bosni i Hercegovini vrlo razvijena s obzirom na položaj i malobrojnost bošnjačkog naroda. Vrlo zanimljivu i vrijednu studiju o učenju Kur'ana na ovim prostorima uradio je naš poznati učenjak Mehmed ef. Handžić početkom četvrte decenije dvadesetog vijeka. Njegova studija je objavljena 1942. godine u *El-Hidaji*, broj 8-10. Institucija hifza u Bosni i Hercegovini je, može se sigurno ustvrditi, uvijek imala i dan-danas ima počasno mjesto u društvu. Mnoga velika imena našeg kulturnog i društvenog života krasila je titula hafiza.

Osim Handžićeve, svega nekoliko studija naših alima ovog vremena tretira učenje Kur'ana napamet. Nedavno je izašla knjiga koja nosi naslov *Hifz, učenje Kur'ana napamet* dr. Safveta Halilovića, koja predstavlja jedan općenit i sažet uvid u učenje Kur'ana napamet. Također, dr. Fadil Fazlić, šef katedre za kiraet na Fakultetu islamskih nauka, objavio je svoju studiju o hafizima Bosne i Hercegovine, koja predstavlja vrlo vrijedan prilog historiji hifza u BiH, ali koja se ne dotiče samog pitanja procesa i načina učenja Kur'ana napamet. Osim toga objavljen je i niz tekstova

raznih autora koji govore o učenju Kur'ana napamet. Na Fakultetu islamskih nauka i u našim medresama u okviru predmeta *kiraet* isključivo se uči tedžvid, koji sam po sebi ima izuzetno veliku važnost, i to moramo napomenuti, međutim, učenju određenih sura ili džuzeva koji su planirani da se po planu i programu nauče napamet, studenti ili učenici pristupaju onako kako sami umiju i znaju.

Uglavnom, vrlo malo pažnje je posvećeno samim metodama i pronalasku što efikasnijih načina učenja Kur'ana napamet i to je činjenica koje moramo biti svjesni želimo li održati i unaprijediti ovaj vid ibadeta i pregalaštva u islamu. Naravno, uvijek postoji opravdanje da je učenje Kur'ana dobrovoljno i Bogu ugodno djelo i da nema potrebe dodatno komplikovati stvar, već treba pustiti da se svako na svoj način druži s Kur'anom. Ova konstatacija može biti ispravna ako polazimo s ovog aspekta, međutim, ako shvatimo prvu Božiju naredbu *iqra'* – uči, čitaj, kao naredbu da se konstantno usavršavamo i tragamo za novim saznanjima, onda, u kontekstu učenja Kur'ana napamet, dužni smo da tragamo za što efikasnijim načinima kako naučiti a potom i sačuvati naučeni Kur'an. Postati hafiz znači preuzeti ogromnu odgovornost koja nije nimalo simbolična i s kojom nema šale. Možemo govoriti o nivoima učača Kur'ana pa tako reći da postoje oni koji samo čitaju Kur'an, što ima veliku vrijednost, onima koji znaju nešto napamet iz Kur'ana, što je stepen više ako Bog da, ali, ako govorimo o hafizu, bez imalo komplikovanja i bez imalo simbolike, govorimo o nekome ko se odlučio da čitav svoj život precizno čuva sve upamćene ajete.

Danas, ipak, još svoju sistematizaciju i utemeljenje nije doživjela nauka o učenju Kur'ana napamet niti metodologija učenja Kur'ana napamet. Učenju Kur'ana napamet vrlo rijetko se pristupa na neki drugi način osim onaj tradicionalni, tačnije, Kur'an se danas širom svijeta uči po tradicionalnim metodama koje daju negdje izuzetno kvalitetne rezultate, a negdje ne. Sva nauka o učenju Kur'ana ili metodologija sadržana je u tradicionalnoj metodi učenja ajeta napamet na ovaj ili onaj način pred mentorom ili muhafizom, što, u konačnici, svoje upotpunjenje dobiva proučenim³ cijelim Kur'anom napamet pred komisijom koju je

³ Ovdje se svjesno izbjegava kategorija "naučeni Kur'an" zbog toga što će se u daljnjem izlaganju upravo problematizovati pitanje naučenosti cijelog Kur'ana i pokušati

prethodno odredila islamska zajednica (ovo, naravno, važi za Bosnu i Hercegovinu jer je učenje Kur'ana napamet u Bosni i Hercegovini predmet interesovanja ovog rada). Ne postavlja se mnogo pitanja oko učenja Kur'ana napamet niti se o tome mnogo govori, osim ponegdje u nekoj knjizi ili nekom objavljenom tekstu koji govori o vrijednostima učenja Kur'ana napamet i nagradi koja je obećana na drugom svijetu za one koji ga uče. Ovakvi tekstovi i njima slični, iako imaju veoma veliku važnost, ne problematizuju pitanje procesa učenja Kur'ana i mnoga druga pitanja koja iz ovoga proizlaze. Dakle, postoji određena metoda, ona tradicionalna, prema kojoj se uči Kur'an napamet i po kojoj mnogi i postaju hafizi cijelog Kur'ana, ali dalje od toga se ne ide. Tako, možemo reći da je sistem učenja hifza otprilike sadržan u slijedećoj shemi:

UČENIK HIFZA – TRADICIONALNA METODA – MUHAFFIZ (MENTOR) – KOMISIJA ZA PRESLUŠAVANJE – PROMOCIJA HAFIZA

Jedan od mogućih razloga zašto postoji određeni otklon od sistematizovanja nauke ili metodologije učenja Kur'ana napamet jeste i jedna vrlo zanimljiva interpretacija 17. ajeta sure Al-Qamar, koji je već naveden, u kojem Allah dž. š. obećava da će olakšati Kur'an za opomenu/pamćenje (ar. zikr). Naime, praktično se blasfemičnim smatra bilo kakav naučni pristup učenju Kur'ana napamet jer, prema ovoj interpretaciji, ako je Allah dž.š. olakšao učenje Kur'ana napamet, onda nema nikakve potrebe za dodatnim ljudskim uplitanjem u to olakšavanje i traženje načina da se ono objasni. Ako se postavi, recimo, pitanje kako onda jedan veliki broj muslimana ipak muku muči s učenjem Kur'ana napamet, onda obično slijede odgovori tipa: "Nekom je Allah dž. š. Olakšao, a nekom ne", ili: "Kome je suđeno da bude hafiz, taj će i biti, a kome nije, taj neće". Vrlo često se ovaj slučaj upoređuje s Božijim upućivanjem na pravi put, jer Allah upućuje onoga koga hoće, a u zabludi ostavlja onoga koga hoće. Nije nimalo nemoguće da je upravo ovakvo fatalističko shvatanje, koje nije strano muslimanima i koje nije karakteristično samo za fenomen hifza,

nešto reći o normi koja bi trebala da bude mjerodavna kada je u pitanju nivo naučenosti Kur'ana.

na svojevrsan način mnoge natjeralo da odustanu od učenja Kur'ana napamet ili, čak, da posustanu i u učenju arapskih slova, odnosno sufare.⁴

Nema apsolutno nikakve sumnje u ono što je Allah dž. š. rekao u 17. ajetu sure Al-Qamar, međutim, navedena interpretacija se može itekako problematizovati. Božija volja je iznad svih i u to nijedan musliman ne smije ni pomisliti da posumnja; međutim, nije nimalo pohvalno određene stvari pravdati kaderom – Božijim određenjem, jer, ako se ovaj fenomen bude pravdao kaderom, može se i drugim fenomenima na isti način pristupiti. Ako ovako fatalistički pristupimo navedenom ajetu, kako onda shvatiti 9. ajet sure Al-Hiğr: *Zaista, Mi smo Ti Koji su Opomenu-Kur'an dostavili i Mi pouzdano čuvamo ga!* Hoćemo li onda prestati učiti Kur'an napamet pošto je ovim ajetom Allah dž. š. obećao da će Kur'an sačuvati od bilo kakve izmjene? Gubi li hifz onda svoj smisao? Smatramo da ne gubi. I ne samo to, na određeni način muslimani, učeći Kur'an napamet, učestvuju u čuvanju Kur'ana i stoga je to vrlo pohvaljena i sveta islamska dužnost. Poslanik, a.s., je nemalo puta pohvalio učenje Kur'ana napamet i one koji ga uče. Hafize Kur'ana nazvao je plemstvom svoga ummeta.

Ipak, opravdavanje kaderom nije dozvoljeno. Iako nije u vezi s našom temom, treba napomenuti da i u Kur'anu Allah dž.š. kori krivovjernike koji svoje krivovjerje pravdaju Allahovom odredbom. Na temu Božijeg određenja u islamskoj literaturi postoji mnogo rasprava i nije nam namjera zalaziti u njih jer nam to ni tema ni prostor ne dozvoljavaju, ipak navešćemo jednu zanimljivu konstataciju jednog islamskog učenjaka *Ibn al-Qayyima al-Ğawzija*, u kojoj on kaže:

“Rob se predaje sudbini samo u situacijama kada je iscrpio sve mogućnosti borbe, kada je savladan sudbinom, te nema drugog izlaza. U ovakvoj situaciji on se predaje sudbini i postaje poput mejita u rukama onoga ko ga gasuli. I samo u ovoj situaciji predavanje sudbini je dozvoljeno. No ako je čovjek u mogućnosti promijeniti određene stvari, ako ima za to preduvjete, on se treba boriti da pobjegne od svojih strasti i prohtjeva i da nađe utočište u Allahovoj ljubavi, moći i htijenju. Takav čovjek je

⁴ Naime, prof. Džihan Bukvić, koji se godinama bavi fenomenom hifza i kroz čiju su neformalnu školu sufare i hifza prošli mnogi, živi je svjedok da mnogi veoma teško, bar u uvjetima u kojima se uči u BiH, kvalitetno nauče arapska slova, odnosno pređu sufaru.

istinski spoznao i okusio suštinu ajeta *Samo Tebe obožavamo i samo od Tebe pomoć tražimo*. A samo Allah dž. š. istinski pomaže.”⁵

Ako prihvatimo Al-Qurtubijevu interpretaciju 17. ajeta sure Al-Qamar, prema kojoj je jedno od značenja ovog ajeta i Božije obećanje da će olakšati učenje Kur’ana napamet, onda možemo konstatovati da je svako neuspjelo ili otežano učenje Kur’ana napamet, ustvari, produkt čovjekovog slijeđenja Božijih zakonitosti koje je On postavio i u kojima nema promjene jer *...pravilu Allahovome nećeš naći nikakve zamjene, i pravilu Allahovome nećeš naći preinake nikakve*.⁶

Radi se o tome da je zaista Allah dž.š. olakšao učenje Kur’ana napamet i prilagodio ga prosječno razvijenom ljudskom umu i tako dao ljudima šansu da pamte ili dio ili čitav Kur’an, međutim, kao i u drugim stvarima u životu, ne radi se ni o kakvoj čaroliji po kojoj ljudi postaju hafizi, već o otkrivanju i slijeđenju Božijih zakona po kojima onda Kur’an zaista postaje lahak za pamćenje. Dakle, radi se o ispravnom shvatanju i slijeđenju Božijih zakona, protiv kojih čovjek kad god bi ustao sebi bi zlo učinio, jer, jednostavno, ako se krše Božiji zakoni, nastaje kaos. Uništavanje prirode je najbolji pokazatelj ovoga.

Stoga, ima li išta blasfemično u tome da buduća nauka o učenju Kur’ana napamet naprimjer, između ostalog, konsultuje i najnovija saznanja iz psihologije, naročito psihologije pamćenja? Smatramo da nema i da je to čak i pohvalno ako se vodimo prvim objavljenim ajetom u Kur’anu koji glasi: *Čitaj u ime Gospodara svoga*.⁷

Drugi razlog ovakvog pristupa je i to što učenje Kur’ana napamet spada u pohvalna, Bogu ugodna djela, koja su lična stvar pojedinca, pa ne postoji interes da se ova tradicija, koja, kao što smo ranije napomenuli, ima svoj veliki značaj za društvo, razvije u nešto poput nauke ili metodologije. Ovo je, vrlo vjerovatno, polučilo i tradicionalno shvatanje da ko god pred muhafizom nauči cijeli Kur’an napamet, pa ga onda prouči pred komisijom, nužno vlada svakim naučenim džuzom, odnosno svakim naučenim ajetom, tako da se ne problematizuje nivo naučenosti

⁵ Ibn Qajjim el-Dževzije, *Na putu ka Allahu*, Bookline, Sarajevo, 2005. str. 254.

⁶ Sura Fatir, 43. ajet

⁷ Sura Al-‘Alaq, 1. ajet.

i mogućnost održavanja naučenog gradiva. Također sam status hafiza i učenja hifza u islamu kao svete i časne dužnosti ponekad impliciraju da nema potrebe da se naučno pristupa učenju Kur'ana i pitanju stepena naučenosti kod hafiza. Kada onaj koji uči hifz postane hafiz, on se više nikada ne provjerava i održavanje naučenog Kur'ana je ostalo njemu na volju i njemu na odgovornost, koje se u tradiciji obično podrazumijeva. Nema sumnje da na svijetu, naročito među Arapima kojima je jezik Kur'ana maternji, ima veliki broj izuzetno *jakih*, u našem narodu nazvanih *kāvi* hafiza (od arapske riječi *qawiyy-snažan, jak*), međutim, oni više predstavljaju izuzetak, nego pravilo. Moguće je, nadalje, da je jedan od razloga i taj što se ne želi učenje Božije Riječi stavljati u strogo naučne i akademske diskurse, i time na neki način nepotrebno komplikovati nešto što je čitavom svijetu dato da se s lakoćom koristi. I doista, učenje Kur'ana nije nikakva velika filozofija, niti to treba da bude, niti je to Božija intencija, jer Njegova Riječ treba da bude lahko dostupna svima, međutim, nema ništa loše u tome da se sistematski pokušaju riješiti neka pitanja koja se sama nameću i time olakša učenje Kur'ana napamet. Danas, tako, osim nekih organizacija koje okupljaju one koji žele učiti Kur'an napamet, ne postoji niti jedna prava škola učenja Kur'ana niti institucija koja bi se bavila istraživanjem isključivo ovog aspekta Božije Riječi.

Ipak, danas se, kao što smo već naglasili, neka pitanja sama po sebi nameću i traže odgovore. Tradicija na njih nije odgovorila niti je pokazala određeno zanimanje da to sistematski uradi. Neophodno je naglasiti da ovdje nije ni u kom slučaju riječ o nepoštivanju ove tradicije i ne samo to, ne radi se čak ni o njenoj kritici, već se nastoji, određenim razmišljanjima, uz sve poštivanje ove izuzetno važne tradicije, ona dopuniti i nadograditi.

2. Najpoznatije metode učenja Kur'ana napamet

Unutar šire tradicije učenja Kur'ana napamet dominantne su dvije međusobno različite metode učenja⁸ i to: tzv. metoda učenja *po krugovima*, koju ćemo uvjetno nazvati *metoda koncentričnih krugova* ili *metoda cikličnog učenja Kur'ana napamet*, i metoda učenja *po džuzevima*, koju, opet, uvjetno nazivamo *metoda linearnog učenja Kur'ana napamet*. Prva

⁸ Safvet Halilović, *Hifz, učenje Kur'ana napamet*, El-Kelimeh, Novi Pazar, 2005. str. 62.

metoda je karakteristična za naše prostore te prostore Turske, Makedonije i Albanije. Druga metoda je dominantnija u arapskom svijetu i u drugim islamskim zemljama. Treća metoda, znatno manje poznata, metoda koja praktično nije još doživjela svoju afirmaciju, je nova metoda, jedan potpuno novi i drugačiji pristup učenju Kur'ana napamet. Radi se, naime, o jednom svojevrsnom naučnom i empirijskom pristupu učenju Kur'ana napamet, tako da, uvjetno rečeno, ovu metodu možemo nazvati *empirijska metoda* a ovakav pristup proćavanju ućenja Kur'ana napamet možemo nazvati *teorija empirijskog pristupa ućenju Kur'ana napamet* ili samo *empirijska teorija*. U daljnjem izlaganju pokušat će se dati iscrpno objašnjenje sve tri spomenute teorije te izvršiti njihova komparacija.

2.1. Metoda cikličnog ućenja Kur'ana napamet – Ućenje “po krugovima”

Kur'an je podijeljen u trideset džuzeva a svaki džuz ima dvadeset stranica. Onaj koji se služi ovim metodom uči prvo posljednju stranicu svakog džuz, dakle prvo uči posljednju stranicu prvog džuz, potom drugog pa sve do tridesetog. Nakon što nauči posljednju stranicu tridesetog džuz, smatra se da je upotpunio i finalizovao prvi krug ućenja. Potom se vraća na početak Kur'ana te uči predzadnju stranicu prvog džuz ali ponavlja i zadnju koju je prije naučio. Nakon toga prelazi na predzadnju stranicu drugog džuz uz ponavljanje zadnje i tako do upotpunjenja drugog kruga. Ovdje treba napomenuti da je norma koja je u tradiciji prihvaćena jedna stranica dnevno i uglavnom se ne uči manje, dok je više poželjno učiti. Ako se ova norma ispoštuje, onda se jedan krug završi za jedan mjesec (pod uvjetom da se ne uzima ni jedan dan za odmor, a neki i to preporučuju).

Krugova, dakle, ima dvadeset i kandidat koji redovno uči, uz ućenje novih stranica, konstantno ponavlja i prethodno naućene stranice. Ova metoda praktično primorava kandidata da obnavlja već naućene stranice, jer nema smisla učiti, naprimjer, predzadnju a ne ponoviti zadnju stranicu. Od suštinske, čak presudne važnosti za kvalitetno ućenje Kur'ana napamet je da se sistemski i kontinuirano aktivno ponavlja naućeno gradivo, a ova metoda, bar teoretski, upravo to nudi. Ovu metodu smo nazvali metoda koncentrićnih krugova jer se radi o kružnom ućenju koje se praktično

ne prekida tako da se jedan završeni krug produžava i čini drugi, potom treći itd. Ovo neodoljivo podsjeća na orijentalnoislamsko shvatanje vremena, kao cikličnog ili kružnog vremena koje neki autori nazivaju i atomističko vrijeme.⁹ Arapski termin *al-zaman al-da'iri* označava upravo to ciklično ili kružno vrijeme koje je sastavljeno od beskonačnog niza ponavljajućih sekvenci.¹⁰

Mnogi ovu metodu preporučuju kandidatima koji ne poznaju arapski jezik, te se ne mogu okoristiti njime pri učenju.¹¹ S obzirom na to da većina kandidata s naših prostora ne poznaje arapski jezik, vrlo moguće je da je to jedan, ne i jedini, razlog zašto je ova metoda zaživjela u tradiciji. Ova metoda traži od kandidata kontinuirano učenje i, kako je već naglašeno, postavlja normu učenja jedne ili više stranica dnevno, s tim što neki predlažu i jedan dan za odmaranje svake sedmice, tako da se treba u kontinuitetu učiti šest dana po jedna stranica, a onda odmoriti se jedan dan. Ako bi se kandidat pridržavao ovakvog rasporeda, za jednu godinu bi naučio 312 stranica, što znači da bi za vrijeme kraće od dvije godine naučio cijeli Kur'an napamet.

Unutar ove teorije, kao i drugih, preporučuje se ponavljanje naučenog gradiva na dobrovoljnim namazima, korištenje jednog primjerka mushafa te ustrajnost u učenju i ponavljanju.

2.2. Metoda linearnog učenja Kur'ana napamet Učenje "po džuzevima"

Ova metoda se od prve razlikuje u tome što se uči po redu od prvog džuzua i prve stranice pa sve do tridesetog. Mnogi smatraju da je ova metoda primjerenija kandidatima koji poznaju arapski jezik ili su nativni govornici arapskog jezika. Mnogo je zastupljenija u arapskom svijetu i nekim drugim islamskim zemljama nego na našim prostorima, mada se i kod nas ponegdje koristi. Prednost ove metode može biti u tome

⁹ Eva de Vitraj-Mejerović, "Poetika islama", u: Julija Kristeva, *Prelaženje znakova*, Svjetlost, Sarajevo, 1979., str. 199.

¹⁰ Esad Duraković, *Orijentologija, univerzum sakralnog teksta*, Tugra, Sarajevo, 2007., str. 18.

¹¹ Safvet Halilović, *Hifz, učenje Kur'ana napamet*, El-Kelimeh, Novi Pazar, 2005., str. 64.

da kandidat ne mora nužno naučiti cijeli Kur'an napamet, već se može zaustaviti na nekom od naučenih džuzeva i tako imati jednu određenu cjelinu. Norma u ovom slučaju nije precizno utvrđena. Kandidat uči onoliko stranica koliko hoće a, ako se radi o Arapima, onda može učiti i više stranica dnevno. Ova metoda, sama po sebi, ne propisuje kontinuirano ponavljanje naučenog gradiva, već ostavlja kandidatu da sam sebi kreira sistem po kojem će ponavljati naučene stranice. Nativnim govornicima arapskog jezika mnogo je lakše naučiti i održavati naučeno gradivo tako da se oni, vjerovatno zbog toga, odlučuju za ovu metodu. Međutim, poznavanje arapskog jezika donosi i određenu opasnost, a to je da se kandidat, što nije rijedak slučaj, vrlo lahko može osloniti na svoje poznavanje arapskog jezika i tako posvetiti manje pažnje preciznom učenju, zamjenjujući Kur'anske izraze svojim. Ipak određena takmičenja iz hifza koja se organizuju diljem svijeta pokazala su da su Arapi i oni koji se aktivno služe arapskim jezikom dobri hafizi, što ne mora da bude pravilo.

2.3. Teorija empirijskog pristupa učenju Kur'ana napamet – Empirijska (naučno-eksperimentalna) metoda

Ovu metodu i teoriju koja dolazi poslije dvije do sada dominantne teorije najbolje je objasniti u odnosu na dvije prethodne. Ova teorija nastaje kao svojevrsan komentar i kritika dvije prethodne tako da se ona, ustvari, ponaša kao svojevrsan bunt protiv okoštale tradicije i tako predstavlja, može se slobodno reći, određenu *metateoriju*. Ona, naravno, nema namjeru da poništava tradiciju, već pokušava slobodno progovoriti o određenim pitanjima i, vođena Kur'anskom naredbom *iqra'* – uči, saznavaj, unaprijediti i usavršiti tradicionalna dostignuća. Sa sigurnošću se može ustvrditi da je ova teorija (ako ne u svijetu, onda, sigurno, u BiH) prvi pravi pokušaj eksperimentalnog i naučnog pristupa učenju Kur'ana napamet.¹² Ona se ne libi da dovede u pitanje dostignuća dvije

¹² Ovu teoriju smatramo naučnom utoliko što nastoji razbiti predrasude, otkloniti se od slijepog i neprovjerenog slijeđenja tradicije, stavivši pod lupu sva dosadašnja saznanja, te stoga što nastoji da na osnovu primarnih islamskih izvora, naročito Kur'ana i sunneta, te upotrebom intelektualnih sposobnosti i konsultovanja sa svim drugim naukama koje mogu biti od pomoći, nastoji doći do što efikasnijih metoda i označiti i naučno utvrditi temeljne postavke hifza. Ona još nije sistematizovana i, sigurno, nema karakter prave

prethodne teorije te da na komentaru i kritici tih teorija ponudi novija i bolja rješenja. Ono što je karakteristično za ovaj empirijski pristup jeste i to da on ne nudi univerzalna i nepromjenljiva pravila koja svi moraju nužno slijediti, već zahtijeva konstantnu nadogradnju i unapređivanje. Iako ne poriče tradiciju, s pravom se pita mora li tradicija uvijek biti u pravu i, polazeći od toga, pod lupu stavlja sva dosadašnja saznanja o učenju Kur'ana napamet. Ovaj pristup nastoji da kombinuje saznanja iz tradicije s modernim dostignućima i saznanjima iz psihologije, naročito psihologije pamćenja. Glavni pobornik ove teorije je prof. Džihan Bukvić iz Sarajeva, koji, osim što je profesor psihologije, ima dugogodišnje iskustvo učenja i podučavanja djece ali i studenata učenju Kur'ana napamet.

2.3.1. Polja interesovanja empirijskog pristupa

Ova teorija prva postavlja problem koji tradicija vješto prešućuje a to je: šta se dešava s kandidatom koji nauči cijeli Kur'an napamet na način kako to tradicija nalaže, koliko je sposoban da održi nivo naučenosti, da li mu je uopće metod po kojem je učio omogućio da ne zaboravlja brzo i da uz određeni broj sati ponavljanja potpuno sačuva cijeli naučeni Kur'an. Naime, pobornici ove teorije na čelu s profesorom psihologije Džihanom Bukvićem iz Sarajeva, nakon određenog broja eksperimenata, primijetili su da je veliki broj kandidata koji su položili pred komisijom u mogućnosti da, nakon višesatnog pripremanja, s manje ili više grešaka, prouči dva ili tri džuzua, međutim, ostaje pitanje da li je kandidat spreman proučiti neki drugi džuz koji bi komisija zahtijevala da prouči umjesto onoga koji je po redu. Ako nije, onda se radi o nivou koji nije nivo naučenog cijelog Kur'ana napamet. Naravno, tradicija, reći će neki, i ne podrazumijeva da se pred komisijom zna Kur'an napamet na taj način, već ostavlja kandidatu da postepeno, nakon polaganja, doseže više nivoe. Upravo tu nastupa ova teorija sa svojom primjedbom da način na koji se danas tradicionalno uči Kur'an napamet ne omogućava kandidatu (osim pojedincima, koji su više izuzetak nego pravilo) da prvo pred komisijom vlada svakim džuzom a onda i da održi već naučeno gradivo

nauke, ali svojim stremljenjima i ozbiljnim, racionalnim i eksperimentalnim pristupom spremno ističe kandidaturu da to, ako Bog da, postane.

iz prostog razloga što kandidat neće imati isti broj sati za ponavljanje poslije položenog ispita koliko je imao tokom pripremanja za komisiju. Naime, kandidat koji je učio hifz (u velikom broju slučajeva radi se o učenicima medrese ili studentima islamskih nauka), u vrijeme dok je učio i spremao se, imao je mnogo više vremena da uči jer je bio oslobođen nekih drugih obaveza i u potpunosti posvećen pamćenju Kur'ana. Veliki broj sati koje je kandidat koristio da pripremi novo gradivo i ponovi staro dovoljan je da kandidat bude spreman da nakon određenog vremena, pod uvjetom da je učio kontinuirano, izađe pred komisiju i pokaže da je u mogućnosti pripremiti dva ili tri džuzua dnevno. Ovdje se neminovno moramo zaustaviti na pojmu "pripremiti" i detaljnije ga objasniti. Kandidat, naime, u svom najčešće dvogodišnjem intenzivnom "sakupljanju" stranica iz Kur'ana, koje možemo nazvati procesom *usvajanja teksta*, doseže nivo, uvjetno rečeno, *trenutnog* ili *kratkog pamćenja*. Ovaj vid pamćenja zahtijeva intenzivnu pripremu (skoro pa ponovno učenje) pri svakoj prezentaciji naučenog gradiva. Tako je kandidat sposoban tek nakon višesatne pripreme prezentovati znanje iz onih džuzeva koje je taj dan dužan da prouči. Ovakav nivo, jednostavno, ne dopušta da se dosegnu veći nivoi naučenosti iz razloga što učenik nema uvijek toliki broj sati da ponavlja cijeli Kur'an i što se uglavnom ograničava na intenzivno pripremanje samo onda kada je to potrebno (za komisiju, za namaz i sl.). Empirijska teorija ovakav nivo naučenosti ne samo da problematizuje već ovako naučen Kur'an ne smatra potpuno naučenim Kur'anom napamet.

2.3.2. Tradicija i novi standardi

Ova teorija stoji na stanovištu da tradicionalni način učenja od samog početka usmjerava učenika hifza da u memoriji drži samo dnevnu lekciju, tj samo 3,3 posto od cjelokupno učenog. Naprimjer, kada se uči prvi krug, to jest svaka zadnja stranica džuzua, što iznosi 30 stranica Kur'ana, u memoriji (ili "kategoriji hifza") drži se samo ona stranica koja treba da se provjeri pred muhafizom toga dana. Jedna stranica je 3,3 posto od trideset stranica prvog kruga. Kada se uči drugi krug, onda se u memoriji drže svakog dana po dvije stranice od ukupno šezdeset stranica Kur'ana, što je opet 3,3 posto cjeline. I tako redom, sve do dvadesetog kruga, kada je konačno postignuta sposobnost učenika hifza da može svakog dana da

pripremi i pred muhafizom provjeri znanje jednoga džuzua. Dakle, svaki se dio – 3,3 posto drži samo po dvadeset dana u memoriji. Tek nakon toga slijedi dodatni napor da se učenik osposobi da može pripremiti i pred muhafizom proučiti dva džuzua dnevno, što iznosi ukupno 6,6 posto od cjelokupnog gradiva koje je potrebno memorisati. To znači da se tih 6,6 posto u toku učenja svega dva puta drži u memoriji. Tako pripremljen kandidat spreman je, prema tradicionalnom pristupu učenju hifza, da pristupi službenoj komisijskoj provjeri i certifikaciji.

U ovom pristupu proces memorizacije počinje učenjem prvog ajeta prve sure, a završava se učenjem posljednjeg ajeta posljednje sure Kur'ana. Nakon što se nauči jedan ajet, pristupi se učenju sljedećeg ajeta. Prije memorisanja trećeg ajeta, od učenika se traži da u memoriji drži prethodno naučena dva ajeta. Prije memorisanja četvrtog ajeta, od učenika se traži da u memoriji drži sve prethodo naučene ajete. I tako redom, do posljednjeg ajeta u Kur'anu. Kada učenik nauči prvu stranicu Kur'ana, smatra se da je naučio jednu šestinu jednog procenta onoga što ga čeka na putu hifza Kur'ana. Istovremeno je on u tom trenutku već stekao veliko ahiretsko bogatstvo, jer postoji, nažalost, značajan broj muslimana koji u cijelom svom životu nisu naučili niti toliko. A kada učenik, otprilike nakon nekoliko sedmica učenja, nauči i može napamet proučiti šest stranica Kur'ana, onda je to jedan posto onoga šta ga čeka na ovome putu, što je stepen više, jer, nažalost, postoji još veći broj muslimana koji u svom dugom životnom vijeku nisu naučili barem šest strana iz Kur'ana. Na kraju, kada je učenik osposobljen da pripremi i u jednom danu pred službenom komisijom prouči cijeli Kur'an, takvom učeniku je dozvoljeno da pristupi komisijskoj provjeri i da primi hafiski certifikat. Dakle, sve naučeno drži se sve vrijeme u memoriji. Prema iskustvu ove teorije, proces učenja čak ni tada nije još potpuno završen, već kandidat u tom trenutku doseže nivo naučenosti koji mu daje realne šanse da uz dnevno ponavljanje sačuva i usavrši svoj hifz.

Kandidatu koji je učio prema tradicionalnoj metodi mnogo teže bi bilo da prezentuje znanje iz cijelog Kur'ana kada bi komisija to zahtijevala. Ako bi sistem polaganja, recimo, bio takav da se iz cijelog Kur'ana odabere određeni broj stranica u vrijednosti od, recimo, tri ili pet ili čak deset džuzeva, kandidat koji je postigao ovakav nivo naučenosti vrlo teško bi položio ispit, iz prostog razloga što nije došao do tog nivoa da je

naučio cijeli Kur'an tako snažno da može bez pripreme da ponavlja dva ili samo jedan džuz dnevno. Ovo znači da kandidat tako vlada naučenim tekstom da razmak od 15 ili 30 dana uz ponavljanje dva ili jednog džuz dnevno kandidatu omogućava kvalitetno održavanje naučenog gradiva s minimalnim procentom zaborava. Tako se prema ovim saznanjima i klasifikuju nivoi naučenosti u ovoj teoriji. Najbolji nivo jeste nivo od trideset dana uz ponavljanje jednog džuz dnevno. Treba napomenuti da se naučenim džuzom, prema ovoj teoriji, smatra onaj džuz koji je naučen tako kvalitetno da može proći 30 dana do njegovog novog ponavljanja.

Treba objasniti, također, i pojam ponavljanja bez pripreme. Ova teorija smatra da se proces učenja i usvajanja teksta završava tek onda kada kandidat nauči određeni džuz tako kvalitetno da više nema potrebu da gleda u mushaf da bi ga ponovio, već bez ikakve pripreme, pred muhafizom ili nekim drugim, ponavlja ili održava naučeni džuz. Stoga, proces učenja i usvajanja Kur'anskog teksta, prema ovoj teoriji, neminovno traje duže nego u dvije prethodne. Ova metoda nastoji pronaći što bolji način da kandidata spremi tako kvalitetno da pred komisiju izađe s nivoom naučenog cijelog Kur'ana, i da slobodno i bez pripreme, osim ako se u pripremu računa njegov proces učenja i dostizanja ovako visokog nivoa, odgovori na sva pitanja koja mu komisija postavi, bez obzira na to o kojem se džuzu radi. Zato se često može čuti da ova teorija nastoji kandidatu osigurati *Kur'an za cijeli život*. Naravno, ova teorija nije idealistička i svjesna je čovjekovih ograničenja, pa dopušta da čovjek napravi određeni broj grešaka. Iako još nije definisala ni samu prirodu greške (šta se smatra greškom), u globalu dozvoljava onaj broj grešaka koji slušatelju daje do znanja da bez obzira na njih kandidat vlada određenim džuzem.

Inače ova teorija prva problematizira pitanje nivoa naučenosti gradiva i čini se da joj je to tema okosnica oko koje se razvijaju sva ostala saznanja. Ona nastoji definisati i opisati nivoe i razdvojiti niže i više te ukazati na najveći mogući nivo koji se nastoji doseći. Unutar ovog razmatranja ostaje da se u budućnosti definiše i priroda greške, broj grešaka koje utiču na kvalitetu naučenosti te konačno i jedna općeprihvaćena norma.

2.3.3. Pitanje norme i nivoa naučenosti

Norma je jedan od bitnijih zadataka koje je sebi ova teorija zacrtala da definiše. Ova teorija normu definiše kao zadovoljavajući nivo naučenosti Kur'anskog teksta kojem svaki budući hafiz mora težiti. Ona odgovore prvenstveno traži u životu Poslanika, a.s., i njegovih drugova koji su bili hafizi i nastoji otkriti kako su oni učili i obnavljali naučeni Kur'an. Naime, mnogi hadisi govore o privrženosti Poslanika, a.s., i njegovih drugova učenju Kur'ana i njegovom čuvanju. Ova teorija veoma ozbiljno shvata hadise koji govore o stalnom ponavljanju Kur'ana i pokudenosti njegovog zaboravljanja. Iz takvih hadisa ali i hadisa koji govore o Poslanikovom, a.s., intenzivnom ponavljanju Kur'ana te savjetima koliko džuzeva treba da se prouči dnevno, ova teorije dolazi do zaključka da je nivo koji treba da bude općeprihvaćen, ustvari, nivo poznavanja cijelog Kur'ana. Zato se unutar ove teorije govori o stepenima hafiza i učača Kur'ana. Kako se učenje Kur'ana, pa makar se radilo i o čitanju, učenju uz gledanje u mushaf, smatra pohvalnim ibadetom, tako ova teorija ne želi govoriti o obavezujućim normama i osuđivati drugačiji odnos i vezu s Kur'anom. Ona jednostavno smatra da postoje učači koji samo čitaju Kur'an, i to je pohvalno, učači koji znaju jedan dio Kur'ana napamet i hafizi koji znaju cijeli Kur'an napamet. Kada je riječ o hafizima, teorija smatra da postoje oni koji nešto slabije znaju Kur'an i naučili su ga na tom nivou da su sposobni da neke džuzeve teže, a neke lakše pripreme, sve u zavisnosti od toga na kojem nivou je naučen određeni džuz. Među ovakvim hafizima ima onih koji brže i lakše, uz manji broj provedenih sati, mogu spremati neki džuz i onih kojima to ide malo teže. Dakle, ova teorija i ovakav nivo smatra prihvatljivim samo u suštinskom smislu, odnosno u smislu da je učiti Kur'an ibadet i da je svaka veza s Kur'anom pohvalna. Međutim, u smislu zadovoljavajuće norme, ona ne prihvata ovaj nivo kao dovoljan da bi ga okarakterisala kao nivo hafiza cijelog Kur'ana. Stoga se ona vrlo često i koleba u vezi s pitanjem ovakvih hafiza i ustručava se nazvati ih hafizima, a Allah zna najbolje. Ona ovaj nivo ne smatra zadovoljavajućim i zbog toga što sistem ovakvog ponavljanja može, mada ne nužno, dovesti do stagnacije a onda i do postepenog zaborava. Ova teorija radije savjetuje da učači koji su naučili Kur'an na ovom nivou, ukoliko im životne prilike to dozvoljavaju, ozbiljnije pristupe svom učenju i usavrše ga.

U dosadašnjoj tradiciji nije bilo govora o usvajanju norme, već je postojala i postoji jedna nezvanična, nepisana norma koju kandidat mora ispuniti pred komisijom, a o kojoj je već bilo riječi, i još niz individualnih normi koje su različite od hafiza do hafiza. Tako možemo reći da norma varira od potpune sumnje u mogućnost da se stvarno nauči Kur'an napamet i, u tom slučaju, normu predstavlja jedno zamagljeno poznavanje ajeta koji se vremenom zaboravljaju, preko nepisane norme u tradiciji do norme koju želi ova teorija predložiti kao zadovoljavajuću.

Naime pobornici ove teorije već dugi niz godina na sve moguće načine nastoje ostvariti kontakte sa što većim brojem hafiza i tako steći uvid u njihov nivo naučenosti i u isto vrijeme čuti i njihova razmišljanja o učenju Kur'ana napamet. Već je prešlo u tradiciju njihovo jednomjesečno okupljanje i održavanje *halke učenja Kur'ana*, gdje hafizi iz ove škole zajedno uče Kur'an i tako sami sebe testiraju. Ove halke su strukturisane tako da se od trideset džuzeva, iz svake desetine Kur'ana izvlači jedan džuz koji onda hafizi u krugu uče bez prethodne pripreme. Tako se za vrijeme jedne halke prouči deset džuzeva za koje hafizi nisu znali da će biti izvučeni. Ove halke su i jedan od najboljih eksperimenata na kojima se testira znanje i dolazi do vrlo vrijednih spoznaja. One su otvorene za sve hafize koji žele da unaprijede ili sami testiraju svoje znanje. U desetak godina, koliko se aktivno ovim bave, pobornici ove teorije uspjeli su stupiti u kontakt s mnogim hafizima i stekli su uvid u njihova razmišljanja. Međutim, odziv na halke, istini za volju, bio je a i sada je znatno manji.

2.3.4. Dometi teorije empirijskog pristupa učenju Kur'ana napamet

Iako još nepoznata i nedovoljno prezentovana javnosti, još u iščekivanju svoje afirmacije i praktične i javne obznane, ovoj se teoriji ima zahvaliti za to što nesumnjivo prva pokušava da, na osnovu promišljanja Božijih zakonitosti vezanih za ljudsko pamćenje, konsultujući i moderna saznanja iz psihologije, nastoji unaprijediti učenje Kur'ana napamet. Ustajući protiv svakog slijepog slijeđenja (*taqlid*), koje nije pohvalno u islamu, i vodeći se stalnim Božijim pozivima na razmišljanje i učenje, ova teorija prva progovara o vrlo važnim pitanjima o kojima dosadašnja tradicija šuti. Ona ne ustaje neminovno protiv tradicije, već protiv svakog oblika tradicionalizma, a samu tradiciju svojim saznanjima želi unaprijediti i dograditi. Ova teorija, jednostavno, želi razbiti okove ograničenosti

i podrazumijevanja kada je u pitanju učenje Kur'ana napamet. Naime, ona vrlo ozbiljno, ponekad, moglo bi se učiniti, i s dozom pretjerivanja, pristupa učenju Kur'ana kao svetoj dužnosti unutar koje nema mjesta podrazumijevanju i neozbiljnosti. Učiti Kur'an je pohvalno, ali kad je riječ o hafizu i pitanju učenja cijelog Kur'ana napamet, moglo bi se reći da je ova teorija veoma stroga. Također ona predstavlja svojevrsnu demistifikaciju *hifza* i hafiza i pokušava o hifzu progovoriti kao o normalnom i realnom fenomenu bez idealizovanja.

Ne osuđujući drugačije pristupe, smatrajući bilo kakvu vezu s Kur'anom pohvalnom, ova teorija ističe da je pravi hifz i put istinskog čuvanja Kur'ana, ustvari, potpuno precizno i svakodnevno vladanje čitavim naučenim Kur'anom. Za ovu teoriju, ovo nije samo puka definicija, jer ovakve definicije se stalno čuju i kod drugih učača, već stvarno životno opredjeljenje potpuno podložno provjeri. Ona, dakle, želi ukazati i postaviti ovaj visoki nivo kao jedinu pravu i zadovoljavajuću normu. Ova teorija nastoji da dođe do što efikasnijih metoda postizanja ovog nivoa naučenosti. Iako do danas nije došla do jedinstvene metode, tačnije još je u traganju za njom, nesumnjivo je i s dosadašnjim saznanjima ne samo otvorila ovo pitanje, već i poprilično unaprijedila učenje Kur'ana napamet. Nekoliko hafiza koji su okupljeni oko prof. Džihana Bukvića živi su svjedoci i primjeri efikasnosti ovih saznanja. Svi oni su ne samo sposobni da klanjaju teraviju hatmom, što je dosada smatrano vrhuncem, već da u svakom trenu sjednu i prouče cijeli Kur'an napamet.

Ova teorija naposljetku predstavlja i jedan svojevrsan manifest za utemeljenje *specijalizovane škole hifza* (osnovne, a u budućnosti i srednje) te krovne institucije koja bi se bavila ovim i sličnim pitanjima u formi *naučnoistraživačkog centra za hifz i mnemoneutiku Kur'ana*. Ona je, također, prva koja svoje aktivnosti usmjerava ka tom cilju, iako, istini za volju, bez mnogo sluha kod javnosti i do sada bez mnogo uspjeha.

Neka pitanja koja bi u budućnosti mogla biti predmet mnemoneutike Kur'ana

Na osnovu svega izloženog, smatramo da postoje veoma jasni indikatori toga da fenomen pamćenja Kur'ana zahtijeva da mu se što ozbiljnije pristupi i da se na neka pitanja i probleme, koji se, kako smo već vidjeli, sami nameću, daju i adekvatni odgovori i ponude razumna rješenja. Tako

buduća disciplina ili metodologija učenja Kur'ana napamet trebala bi da nastoji prvenstveno da pronađe što efikasnije metode po kojima će se Kur'an učiti napamet. Ovo neće biti lahko iz razloga što su ljudi različiti i što nemaju svi isto razvijenu memoriju. I ne samo to, proces učenja hifza ne tiče se samo memorije, već i mnoštva drugih vanjskih i unutrašnjih faktora. Vanjskih, stoga što razne okolnosti i situacije iz vanjske stvarnosti utiču na čovjeka, a unutrašnjih, stoga što je čovjek mentalno i duhovno vrlo kompleksan i prepun stalnih unutrašnjih, manjih ili većih, previranja, da ne govorimo o mogućim traumama koje ljudi doživljavaju. Iz ovoga slijedi da bi se ova nauka morala konsultovati s psihologijom općenito ali i s psihologijom pamćenja posebno. Nadalje, ova nauka bi, uz konsultovanje primarnih islamskih izvora, naročito Kur'ana i sunneta, ali i zdravog promišljanja, morala tretirati niz pitanja, veće ili manje važnosti, koja su vezana kako za suštinu tako i za praktičnu stranu učenja Kur'ana napamet. Neka od važnijih pitanja u prvom redu jesu:

1. Pitanje *nivoa* naučenosti gradiva i njegova gradacija od najnižeg preko dovoljnog do potpuno zadovoljavajućeg nivoa naučenosti Kur'anskog teksta.
2. Rješenje prethodnog pitanja bi konsekventno pomoglo rješenju pitanja *norme* o kojoj smo govorili, a za koju definitivno ne postoji nikakva saglasnost i o kojoj se skoro pa i ne govori. Ovo pitanje je jedno od osnovnih pitanja koje će se morati riješiti jer, u protivnom, postojat će niz individualnih i neutemeljenih normi.
3. Već spomenuto pitanje pronalaska što efikasnijih i različitim tipovima učeniku prilagođenih *metoda* i *tehnika* učenja Kur'ana napamet.
4. *Demistifikacija* hifza u smislu otklona od tradicionalizma, ne i od tradicije, te postavljanje ovog fenomena na realne i na primarnim islamskim izvorima utemeljene osnove.
5. Pitanje definisanja prirode *greške* te broja i karaktera grešaka koje ugrožavaju nivo naučenog gradiva te niza postupaka koji pomažu da se greške isprave.
6. Pitanje *brzine* učenja prilikom početnog učenja Kur'ana napamet kao i prilikom kasnijeg ponavljanja. U ovom slučaju bi se govorilo o tome koliko brzo se smije učiti Kur'an i u kojim slučajevima (npr.

nema isti status učenje Kur'ana kada se predvode ljudi na namazu i učenje Kur'ana kada se priprema dnevna lekcija za muhafiza ili kad već gotov hafiz ponavlja svoj dnevni džuz/eve). Budući da je danas hifz individualna stvar, tako i brzina ponavljanja varira od kandidata do kandidata. Teko neki izuzetno brzo uče Kur'an, smatrajući to čak pohvalnim bez obzira na nemogućnost pravilnog izgovora harfova i na ajete koji zahtijevaju smireno i razgovjetno učenje Kur'ana. Ovdje bi došlo do međusobnog prožimanja teđžvida i mnemoneutike Kur'ana.

7. Pitanje karaktera budućeg *polaganja* hafiskog ispita te mogućnost ponovne *provjere znanja* i nakon položenog ispita.
8. Pitanje *institucije* koja bi vodila brigu isključivo o unapređenju ovakvog pristupa Kur'anu kao i o onima koji uče Kur'an napamet. Ova institucija u formi svojevrsnog *naučnoistraživačkog centra za hifz i mnemoneutiku Kur'ana* bavila bi se najvažnijim pitanjima koja se tiču unapređenja učenja Kur'ana napamet, te tako duhovno i praktično svojim dostignućima opsluživala i hafize i one koji to tek treba da postanu.
9. Pitanje *statusa* hifza u životu pojedinca i cjelokupnog društva, stalno ukazujući na njegovu vrijednost i pogubnost nemara prema Kur'anu.

I na kraju treba reći da nikako ne smatramo da smo ovim radom i ovom klasifikacijom iscrpili sva pitanja i probleme koji se tiču učenja Kur'ana napamet. Težnja ovog rada ide u tom pravcu da prvenstveno ukaže na problematiku učenja Kur'ana napamet i da bude svojevrsan poziv svim islamskim istraživačima da upregnu svoje intelektualne sposobnosti kako bi se unaprijedila i potpuno razvila metodologija učenja Kur'ana napamet, i to ne samo zato da bi se pojavila jedna nova nauka koja bi sama sebi bila cilj, nego da bi se njenim rezultatima u budućnosti, ako Bog da, okoristili kako budući muhafizi – mentori, tako i budući učenici hifza. ■

Berin Bajrić

MNEMONICS OF THE QUR'AN

Summary

In Oriental-Islamic tradition, thus in the Bosniak tradition, memorisation of the Qur'an (*hifz*) is very important. This fascinating activity, unparalleled in other civilisations and dating back to the Prophet, p.b.u.h., and the first chapters received, evolved over the centuries into a very powerful institution. There are numerous Muslims across the world, including Bosnia and Herzegovina, who have memorised the entire Qur'anic text. Still, little is known about the nature of this phenomenon and the ways the text is acquired. There are unwritten rules on the ways to memorise it, dating back to the time of arrival of the Ottomans to this region. Due to the enormous value of this tradition, there has never been any detailed elaboration of the different methods of memorising the Qur'an, as that would necessitate an examination and even an objective criticism of the tradition itself. This paper tries to indicate some of the different methods and their advantages and disadvantages. Within that context, rather than offering a solution to all the problems a *hifz* student encounters, this text should be an invitation to all the intellectual forces of Muslim scholars to search for better and easier methods for memorising the Qur'an, and to present systematically a new field of science that would serve the needs of *hifz*.

Literatura

- Duraković, Esad, *Orijentologija, univerzum sakralnog teksta*, Tugra, Sarajevo, 2007.
- El-Dževzije, Ibn Qajjim, *Na putu ka Allahu*, Bookline, Sarajevo, 2005.
- Halilović, Safvet, *Hifz, učenje Kur'ana napamet*, El-Kelimeh, Novi Pazar, 2005.
- Handžić, Mehmed, *Izabrana djela, Teme iz opće i kulturne historije*, Ogledalo, Sarajevo, 1999.
- Kadribegović, Aziz, "Savremeni aspekti značenja hifza", u: Karić, Enes, *Kur'an u savremenom dobu*, Svjetlost, Sarajevo, 1990.
- Mejerović, Eva de Vitraj, *Poetika islama*, u: Julija Kristeva, *Prelaženje znakova*, Svjetlost, Sarajevo, 1979.